

Forkynnelsen under krigen

En replikk

EGIL MORLAND
FØRSTELEKTOR, NLA
egil.morland@nla.no

Jeg har opplevd den ære at en innholdsrik artikkel i *Tidsskrift for praktisk teologi* (2/2015, s 61–71) er viet min avhandling om *Forkynnelsen i en kampsituasjon* (Universitetet i Bergen, 2014), som er en analyse av prekener den kjente prost Henrik Aubert Seip i Skien holdt i årene 1940–45. Artikkelen er skrevet av Torleiv Austad. Det er muligens ikke helt *comme il faut* å ta replikk til en slik oppmerksomhet. Når jeg etter mye fram og tilbake likevel gjør det, skjer det i anerkjennelse av Austads store kunnskaper på området, og fordi han reiser spørsmål som utfordrer, og som fortjener å bli drøftet. Det er også en annen grunn: Når Austad spør om det er en større forskjell mellom Seips forkynnelse og kirkeledelsens teologi enn det jeg har kommet fram til, er det – slik han argumenterer for dette spørsmålet – sider ved Seips forkynnelse om de ulike stridstemaer, som står i fare for å bli oversett. Dette er mitt viktigste anliggende.

Til interesserte lesere kan jeg også si at noen av merknadene fra Austad har ført til justeringer i boka *Motstand og forkynnelse* (Portal Forlag), som er like om hjørnet.

Austads kritiske merknader kan, slik jeg leser ham, samles i to punkt. Det første er at jeg ikke uttrykkelig oppsummerer Seips etiske grunnsyn som *sinnelagsetikk* (Austad: 64, heretter: A). Det andre er at jeg, når jeg på slutten av avhandlingen skriver at Seip ikke har tatt ut ”potensialet som ligger i regimentstenkningen eller i Guds lov til å utforme en sosialetikk”, legger til: ”Heller ikke K[irkens] G[runn] utvikler disse tankene videre” (Morland: 359, heretter: M). Jeg forstår Austads protester mot dette tillegget, og innser at det står ubeskyttet. Det er ingen saklig uenighet mellom oss om hva KG faktisk sier. Men hva er kriteriet på at det foreligger en *sosialetikk*?

Sinnelagsetikk

Ordene ”sinn” og ”sinnelag” opptrer ofte i Seips forkynnelse, som f. eks. i prekenen et par uker etter invasjonen: *”det sinnelag, den innstilling til livet, som har ført til krigen, den finner vi igjen hos oss selv”* (28.04.1940). Likevel foretrekker jeg andre begreper for å karakterisere Seips forståelse av etikken. Nå bruker jeg faktisk det uttrykket Austad etterlyser, ett sted, nemlig når jeg

problematiserer at Seip i sin utlegning av Rom 13, 1–7 inkluderer de følgende vers 8–10 og bruker dem som en tolkningsnøkkel til hele perikopen. Det er et unødvendig grep, og jeg hevder at det ”i seg selv egentlig representerer en radikal sinnelagsetisk konsekvens av Guds bud” (M: 226). Men jeg er ellers ikke særlig begeistret for begrepet ”sinnelagsetikk”, spesielt når det utlegges som at etikken bare har konsekvenser på et privat(isert) område, slik uttrykkene om den blotte inderlighet og ”blir du kun god, blir allting godt”, signaliserer. Det er ikke dekkende for Seips posisjon. Her mener jeg det er mer sakssvarende å operere med det tradisjonelle skillet mellom individual- og sosial-etikk, eller jeg kunne brukt begrepene dydsetikk og pliktetikk om Seips teologi. Det er i vår tid en vektlegging av all etikk kontekstualitet; hvor plasserer vi f.eks. dydsetikken dersom kategoriene forstås som sinnelagsetikk versus sosial-etikk?

Jeg mener at jeg svarer på Austads etterlysning, og dermed på det poeng han vil ivareta, når jeg skriver om Seip at ”[S]pranget fra individual- til sosialetikk blir ikke tatt” (M: 322). Jeg mener også å ha dokumentert at Seip når han omtaler de skjeve samfunnsforholdene på 1930-tallet og sier at disse er i strid med ”evangeliet” – uten at dette har et reflektert element av samfunnsanalyse i seg – har en såkalt synekdotisk forståelse av ”evangeliet”. Det vil si at forholdene strider både mot Guds vilje (bud) og mot evangeliet, slik han forstår Jesu tale (M: 93). Samtidig har jeg i avhandlingen gjentatte ganger vist hvor opptatt Seip er av Kristi forvandlende kraft i et menneske, men egentlig overalt: Når Han ”kommer inn i” hjertet, i huset, i landet etc. (M: 253 ff).

Sosialetikk

Jeg tror nøkkelen til å forstå Seips tilbakeholdenhet også er å finne i det jeg vil kalle sosialetikkens opportunistiske fristelse. Men selv kan han se for seg at en gradvis avklaring til slutt vil gjøre det mulig for kirken å stå samlet opp til kamp. Da skal den gjøre det ”uten menneskefrykt og uten persons anseelse” og refse både uhederlige kampmidler og ”all brutal undertrykkelse av rett og rettferdighet” (Seip, sitert i M: 92).

Austad sammenfatter kirkeledelsens linje, som bekreftes i de seks artiklene i *Kirkens Grunn* (KG), slik: ”Kirken gikk offensivt ut mot den nasjonalsosialistiske ideologi, mot okkupasjonsmaktens krenkelse av retten, mot NS’ kirkepolitikk, mot den nazistiske barneoppdragelse og mot uttalelser av navngitte personer i maktapparatet” (A: 69).

I avhandlingen formulerer jeg det samme på følgende måte: ”Det var påpekningen av at Staten etter hvert overskred sitt mandatområde, som aktiverte regimentslæren og gjorde den til en dynamisk kraft i oppgjøret med regimet. Kirkens reaksjon kom fordi øvrigheten krenket folkeretten, samvittighetsfriheten og kirkens mandat til å rettlegge samvittighetene” (M: 133). Kirkens to innsteg i kampen mot NS-oppdragelsen hviler i foreldreretten og i kirkens ansvar for sine dømte medlemmer.

Jeg skal ikke uten videre avvise at dette er å ”utvikle” en sosialetikk. Det representerer i alle fall et kvantesprang i kirkens frimodighet – og evne – til å påpeke kritikkverdige forhold i samfunnet. Men når den sosialetiske bølgen får tiår seinere treffer Den norske kirke, blir en mer utvidet forståelse av både samfunns- og maktforhold – i det hele tatt: en helt *annen* forståelse for samfunnsmekanismenes betydning – lagt inn i begrepet. Og da vår kirke virkelig fikk øynene opp for denne utfordringen for kirkens forkynnelsen, med Tor Aukrust som fødselshjelp og øyeåpner, så nevner han ikke *Kirkens Grunn* og denne bekjennelsens innsikter en eneste gang i sine tre bøker (Tor Aukrust: *Mennesket i kulturen*, 1958, *Mennesket i samfunnet I* og *II*, 1965 og 1966). Det er tankevekkende. For Aukrust peker selv med rette på at toregimentslæren ”har vært selve fundamentet for den lutherske sosialetikk” (Aukrust 1965: 61 ff).

Jeg skal være den første til å si at nettopp derfor ”burde” også Aukrust ha nevnt *Kirkens Grunn* som en viktig premissleverandør for senere etiske debatter, slik Per Lønning gjorde da han la ned sitt statlige embete, og slik de etiske resonnementene ble brukt i noen av militærnektersakene på syttitallet. KG påpeker statens ansvar for å opprettholde Retten og etterlyser respekt for foreldreretten, og ”krever” rom for kirkens åndelige ansvar for sine dømte med-

lemmer, sine forfulgte trossøsken, for ordinasjonens forpliktelse og forkynnelseens frihet etc. Sosialetikkens inntog i kirken hadde et videre perspektiv og tok et helt annet begrepsapparat i bruk. Men jeg er helt på linje med Austad når han med referanse til avhandlingen (M:134), sier at mine konklusjoner "peker i retning av en teologisk begrunnet sosialetikk." (A: 68).

Seip og Kirkens Grunn

Jeg er glad for at Austad skriver: "Vi må imidlertid vokte oss for ikke å forenkle Seips forhold til okkupasjonsmakten og NS" (A: 65). For her sammenligner vi *prekener* med rundskriv, hyrdebrev og paroler som Seip – på samme måte som de fleste andre prester – leste opp i sin helhet i forlengelsen av prekenene. Det er rett at en del prester var mer konkrete i sin adressering enn Seip. Mange var også mindre konkrete.

Men interessant nok: Blant dem som lå omtrent på samme linje som Seip i konkretisering, var også forfatterne av de djerve uttalelsene fra kirkeledelsen. Jeg nevner her bare som eksempler på dette Johannes Ø. Dietrichson og Ragnvald Indrebø (slik disse f. eks. er representert i samleverket *Guds ord i krigstid*). De hadde også det privilegium i ettertid å kunne velge ut eksempler på sin krigsforkynnelse). Dét skal ikke utlegges som en indre motsigelse hos dem selv. Her står vi altså overfor en sjangerutfordring. Jeg gikk til oppgaven med et spørsmål om Seips forkynnelse "reflekterte" en evangelisk-luthersk forståelse av kirkens mandat til å forkynne loven overfor den verdslige myndighet, og om han i det stykket var "på linje med" Kirkens Grunn.

Austad referer fra avhandlingens påpekning av at det "særlig" er på to punkter at Seip gir sin tilslutning til KG, nemlig at staten skal fremme retten, og at lydhighetsplikten har sine klare grenser (A: 69). Men dette gir ikke grunnlag for å si at Seip "innskrenker" seg til disse to. I henvisningen det refereres til, er "særlig" brukt til å framheve to punkter, men ikke for å nedskrive tilslutning på andre punkter. Jeg skal gi noen eksempler på det. I avhandlingen blir prekenen 26. juli 1942 viet stor plass (M: 153 ff), av flere grunner. Her går Seip til frontalangrep på utnevnelsen av en NS-prest til Skien. Han er

like konkret som KG art. I når han omtaler Statens overgrep mot kirkens forkynnelse og minner om at det neste dag er 100-års jubileum for opphevelsen av Konventikkelplakaten, "den lov som la hindringer i veien for Guds ords fri forkynnelse; den la legmenns forkynnelse av evangeliet inn under kontroll av de embetsmenn staten hadde innsatt". Han minner også om at det var denne lov som ble brukt til å fengsle Hans Nielsen Hauge som "måtte sitte syv av sine beste år i fengsel". Jeg har faktisk ikke funnet tilsvarende konkretiseringer i andre toneangivende presters forkynnelse under krigen. I samme gudstjeneste leste han en redegjørelse fra den midlertidige kirkeledelse "om kirkens kamp m.v." (fra dagsregisteret).

Et annet eksempel er det Seip sier om foreldreretten (tilsv. KG art. IV). Austad siterer meg på at Seip i dette spørsmålet holder seg på det "prinsipielle utsagnsplanet". Sitatet er fra et oppsummeringskapittel (M: 359). I kapitlet (6.3) som omhandler denne konkrete saken, trer flere nyanser fram (M: 322 ff). Seip som ikke fikk tale på Maria Budskapsdag pga. brenselssituasjonen, skriver i dagsregisteret at han søndagen etter likevel leser opp hele kirkens protest mot den nasjonale ungdomstjenesten. Dette trass i at han ikke holder prekenen denne dagen heller. Nettopp i denne tiden holder Seip en rekke foredrag om familie, foreldre, hjemmets oppgaver etc., og ved to anledninger (bl.a. pinsedag) bruker han formuleringer i prekenen, som ligger tett opp til prestenes erklæring: Relasjonen mellom foreldre og barn er "en enhet", og at "noe går i stykker ... dersom forbindelsen mellom dem blir brutt." Det er et prinsipielt utsagn, ja, men i denne turbulente tiden klinger hele kirkens protest med i det som sies.

Jeg har også referert fra en annen preken der Seip henleder menighetens oppmerksomhet på den aktuelle konflikten, uten å si at det er det han gjør: De vanskeligheter "mann og hustru, foreldre og barn" skal hjelpe hverandre med på sin "vei til målet", sier han høystemt, "er blitt så mange flere og så meget større i de vanskelige tider som alle vårt lands tusen hjem nå gjenomlever" (M: 324).

Også Seips omtale av lidelsen (i relasjon til KG art. III) kunne nevnes: Den kristnes "kamp mot

lidelsen, i medlidelse med dem som har det ondt,” synes ”ikke primært å ha en ekklesiologisk, men heller en etisk, Kristus-begrunnet motivasjon” (M: 269). Prekenen maner til kompromissløs kamp mot all lidelse.

Det var særlig disse momentene om likheten med og tilslutningen til KG, som til slutt gjorde at jeg overvant min motvilje mot å ta tastaturet fatt. Til spørsmålet om hvorvidt forskjellen mellom *Kirkens Grunn* og Seips forkynnelse er større enn jeg har framstilt den (A: 70), vil jeg replisere at det også er mulig å framstille denne forskjellen som større enn den faktisk var. Prekenen har et særlig formål, og for meg ble det i dette arbeidet mer og mer betydningsfullt at møtestedet for preken og parole under krigen var kunngjøringene på prekestolen. Der skjedde syntesen. Det er derfor sammenhengen, mer enn forskjellen, mellom disse elementene som er det interessante.

I denne relativt summariske referansen til

de ulike artiklene i KG gjenstår det da to der ordinasjonen (art. II) og statskirken (art. VI) er temaet. På disse punktene vet vi at det var flere, også blant dem som var med på utformingsprosessen, som hadde mentale reservasjoner mot noen av formuleringene. Det gjaldt også Seip – på begge områder. I spørsmålet om statskirken avsto han dessverre fra å gå i nærkamp med sin egen posisjon fra før krigen.

På ett område tror jeg ettertiden har sett at kirken sviktet, og Torleiv Austad er blant dem som har stilt spørsmålet slik at det høres ut som et utropstegn: Unnfallenheten overfor jødene (*Dømmekraft i krise?* Forf. T. Austad, O. Berge og J.O. Ulstein)! Her sviktet KG også, selv om taktiske grunner for denne unnlattesssynden ble ført i marken. I min avhandling har jeg registrert en påfallende taushet om jødene i Henrik Aubert Seips forkynnelse.

Også der var det altså sammenfallende trekk mellom *Kirkens Grunn* og Seips forkynnelse.

Egil Morland, førstelektor, NLA
Skjervevegen 9, 5360 KOLLTVEIT
egil.morland@nla.no

Fotnoter til Torleiv Austads artikkel ”Henrik Seips forkynnelse under okkupasjonen 1940–1945 – En kommentar til Egil Morlands doktoravhandling” i TPT 2/15

I forrige nummer var fotnotene til Austads artikkel dessverre falt ut, og vi trykker dem derfor her. Notenumreringen er beholdt, og leserne henvises til artikkelen i nr. 2/15 for riktig plassering. Redaksjonen beklager feilen.

1. Henvisninger til avhandlingen i denne artikkelen (som markeres med sidetall i hovedteksten) er fra disputasemplaret som var tilgjengelig under disputasen, og som har gått til en rekke biblioteker (ISBN:978-82-308-2881-6).
2. Munk 1941:699.
3. Schübeler 1945:284.
4. I tilspisset form kunne man si at sinnelagsetikken er bygget opp omkring parolen ”Blir du kun god, blir allting godt.”
5. Seip 1946:353.
6. Brev fra Seip til Austad 15.12.1969 (KKS).
7. Austad 2005:45-46.
8. Brev fra Seip til Austad 15.12.1969 (KKS).
9. Seip 1946:354.
10. Austad 2005:147.
11. Brev fra Feyling til Austad 12.02.1970 (KKS).
12. Austad 2005:82.
13. *Kristen Samling* var en landsomfattende bevegelse bestående av kristne NS-medlemmer og NS-sympatisører som under de rådende forhold ikke fant seg til rette i sine lokale menigheter. Bevegelsen hadde sitt utspring i Skien. Se Austad 2005:91-93.
14. Støylen 1984:142.
15. Støylen 1984:143.
16. *Kirkens Grunn* er i sin helhet gjengitt som vedlegg i avhandlingen (s 383-388).
17. Seip 1946:354.